Stiftelsen Kulturmiljövård
Rapport 2020:74

Domkyrkoplan i Västerås

Omläggning och tillgänglighetsanpassning

Antikvarisk rapport

Kv Domkyrkan 1
Västerås domkyrkoförsamling
Västmanlands län
Västmanland

Helén Sjökvist

Domkyrkoplan i Västerås

Omläggnming och tillgänglighetsanpassning

Antikvarisk rapport

Kv Domkyrkan 1
Västerås domkyrkoförsamling
Västerås stad
Västmanlands län
Västmanland

Helén Sjökvist

Stiftelsen Kulturmiljövård
Rapport 2020:74

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2021

Omslag: Domkyrkoplan efter 1923. Fotograf Ernst Blom. VLM arkiv.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-906-6

Innehåll

Inledning....5
Bakgrund....5
Historik....5
Genomförda åtgärder....10
Stenläggning....10
Smidesräcken....16
Belysning....17
Vattenkonsten....21
Resultat....25
Referenser....26
Kart- och arkivmaterial....26
Litteratur....26
Tekniska och administrativa uppgifter....26

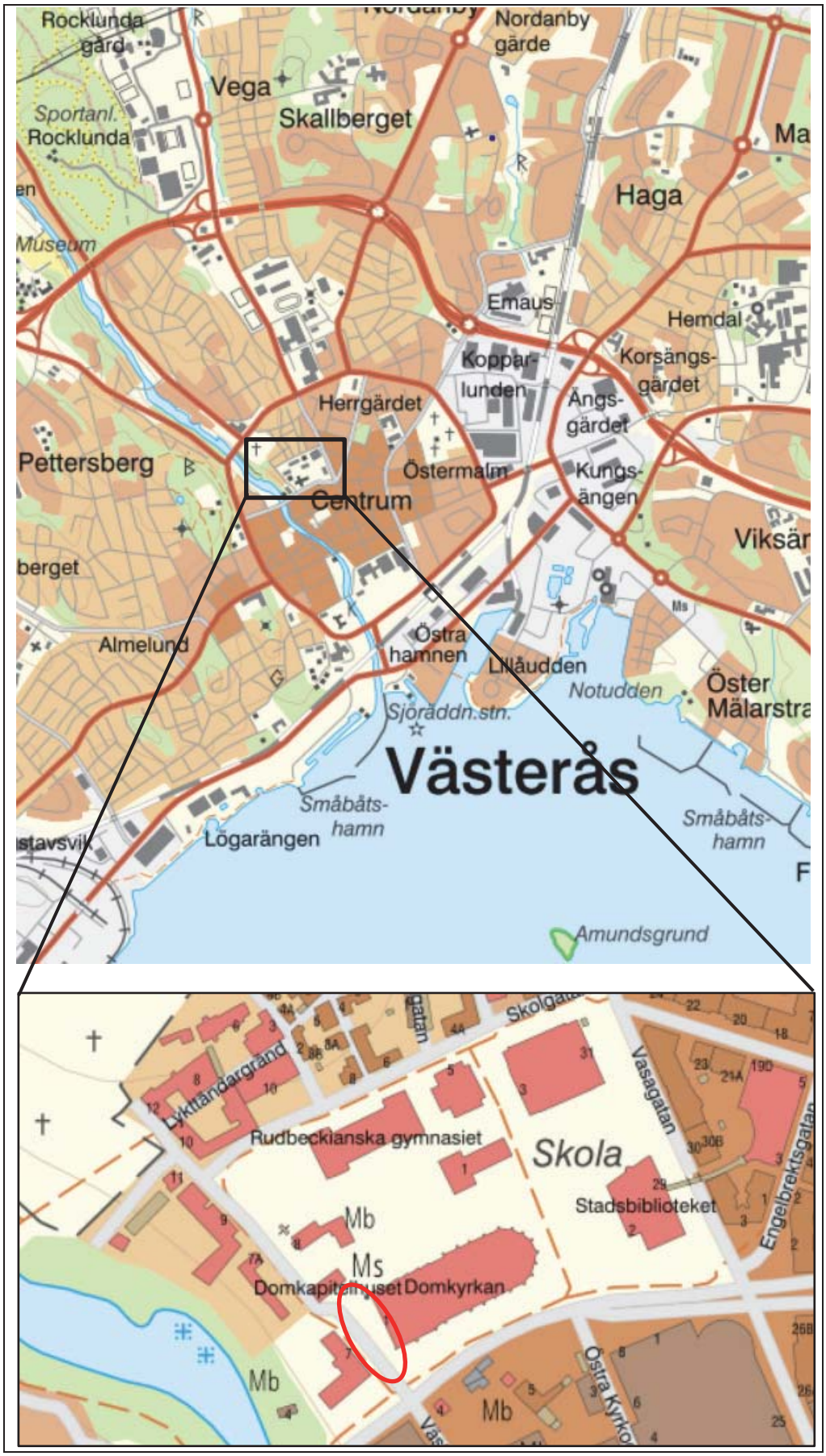

Figur 1. Domkyrkans läge i Västerås. Domkyrkoplan och Västra kyrkogatan markerat med en ring. Utdrag ur LstGIS.

Inledning

Under 2018–2020 har stora åtgärder utförts som haft som mål att göra domkyrkans västport tillgänglig för personer med olika typer av funktionsvariationer. Arbetet har samordnats med en omläggning av gatubeläggningen på Skolgatan och Västra Kyrkogatan och domkyrkoplan. Stiftelsen Kulturmiljövård har medverkat som antikvarier på uppdrag av Västerås pastorat.

Före åtgärderna fanns ett trappsteg upp till västporten vilket medfört att denna inte varit tillgänglig för rullstolsburna. För att få entrén i ett plan har markbeläggningen lagts om och ramper utförts mot norr och söder utefter kyrkans västfasad. Man har även sett över ljussättning med mera.

Bakgrund

Historik

Domkyrkoplans utseende var före åtgärderna främst präglat av de förändringar som utfördes i början av 1960-talet efter ritningar av Erik Lundberg. Många spår återfanns även av den omdaning som gjordes omkring 1923, bland annat med anledning av tillkomsten av Rudbeckiusstatyn som är placerad vid domkyrkans nordvästra hörn.

Bakgrunden till Lundbergs omdaning på 1960-talet tycks ha varit att kommittén för ordnandet av domkyrkans omgivningar fått ta del av stadsarkitekt Sven Ahlboms förslag till planering av området närmast kyrkan. Detta föranledde att förslaget remitterades till domkyrkokommissionen, vilka i sin tur lät Erik Lundberg yttra sig över förslaget i och med att han ansvarade för den stora ombyggnaden av domkyrkan vid samma tid. Erik Lundberg upprättade i samband med denna förfrågan ett eget förslag till hur området borde ordnas, och det var senare detta förslag som tycks ha genomförts. Omdaningen innebar bland annat att nivåskillnaderna mellan Västra kyrkogatan och platsen framför kyrkan accentuerades mer än tidigare genom en terrassering och trappsteg.

Kartan från 1700-talet visar att domkyrkan då var arrangerad med en kringgärdande mur med ett flertal entréer. Från väster fanns en gång från biskopsgården som ledde fram till västporten. Från en entré i sydväst ledde en gång fram till den södra porten. En gång ledde även från stigluckan vid Proban och fram till södra porten. I öst–västlig riktning gick en gång mellan gymnasiet och entrén i sydväst.

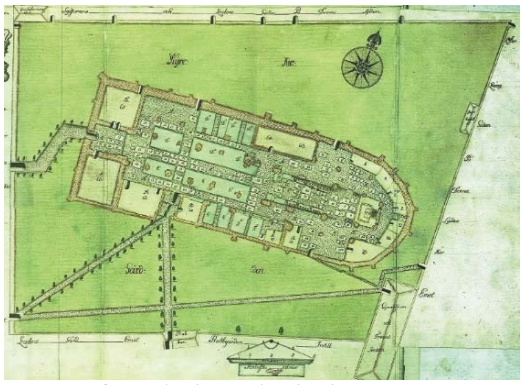

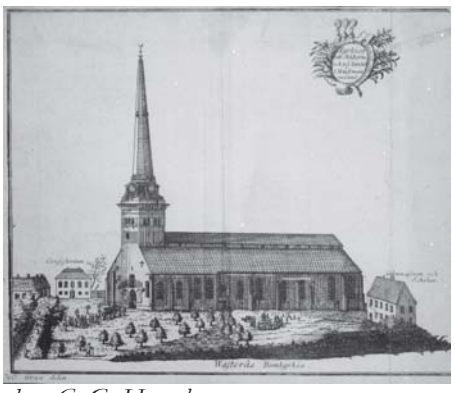

Figur 2. Området kring domkyrkan 1740. Upprättad av C. G. Hasselgren.
Figur 3. Domkyrkan med omgivningar omkring 1750. Ur: Grau.

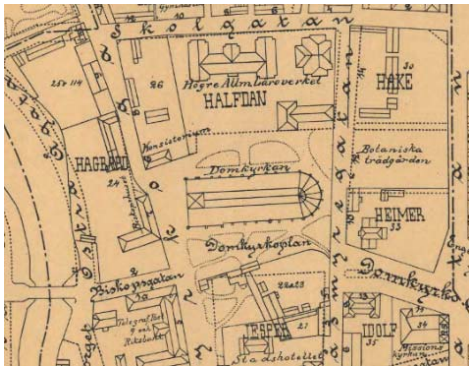

Figur 4. På den 1912-års karta över området vid domkyrkan syns att området söder om domkyrkan var ett viktigt stadsrum före dragningen av Biskopsgatan. Utsnitt från Västerås stadsplan 1912.
Figur 5. Domkyrkan och domkyrkoplan från väster före 1923. Foto: Ernst Blom VLM arkiv.

Figur 6. Vy mot domkyrkan och domkyrkans omgivningar omkring 1912. Foto: Ernst Blom VLM arkiv.
Figur 7. Gatubeläggning och trottoar vid biskopsgården 1920. Foto: Harald Bager.

Figur 8. Västra kyrkogatan med kullersten. Sannolikt under 1910-talet.

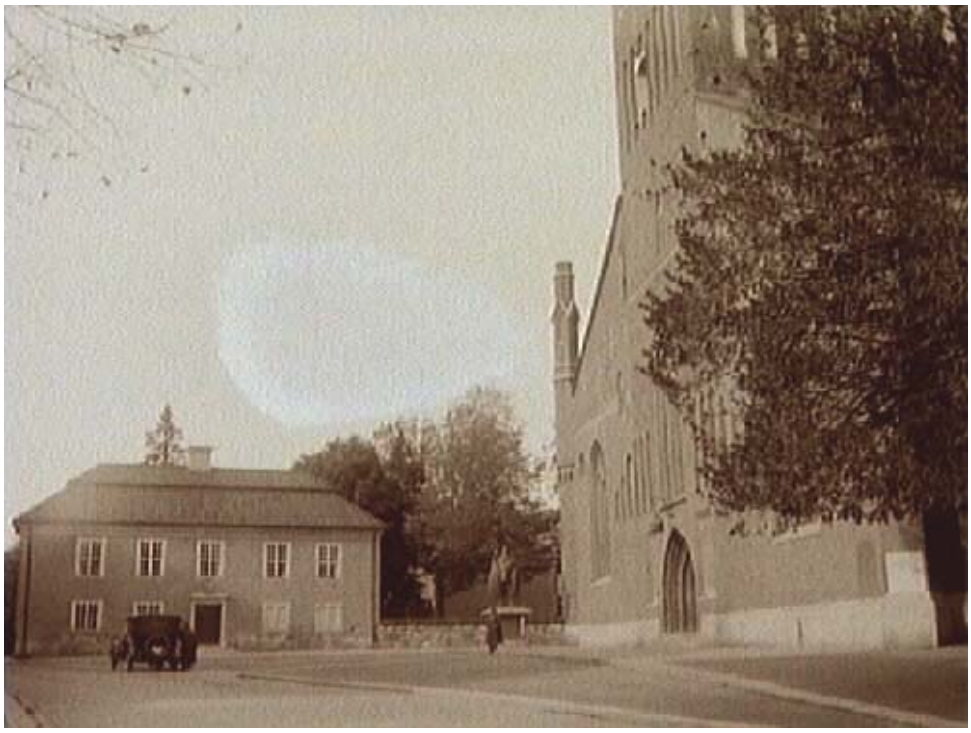

Figur 9. Domkyrkoplan 1926, efter den omdaning som gjordes omkring 1923. Begränsade nivåskillnader mellan gatan och domkyrkans västport. Storgatsten på Västra kyrkogatan.

Figur 10. Entrén 1929 med mönsterlagd yta framför entrén. Foto: Berit Wallenberg. ATA.

Figur 11. Domkyrkoplan 1941 med Rudbeckiusstatyn på plats. Smågatsten och större hällar i rutnätsmönster. Foto: ATA.
Figur 12. Domkyrkoplan troligen 1940-tal. Observera gatubelysningsarmatur.

Figur 13. Domkyrkoplan sommaren 1945. Gångstråk lagda över Västra kyrkogatan mot domkyrkans entré. Bildkälla Västerås stadsarkiv.

Figur 14. På fotografiet från 1945 anas en stjärna i stenläggningen framför kyrkan. Den har dock endast svart stenläggning i konturerna till skillnad från nuvarande helsvarta stjärna. Bildkälla: Västerås stadsarkiv.

Figur 15 Domkyrkoplan sett från sydväst med stora höjdskillnader och problematisk tillgänglighet 2017. Rampen vid trappan till höger i bild är väldigt brant.

Figur 16. Domkyrkoplan sett från nordväst före åtgärder. De stora höjdskillnaderna minskar i de norra delarna och trappstegen blir färre.

Figur 17. Entrén till domkyrkan 2017. Flera trappsteg i väster och ett trappsteg in till västporten.
Figur 18. Entrén till domkyrkan 2017. Flera trappsteg i väster och ett trappsteg in till västporten.

Genomförda åtgärder

Stenläggning

Den stora förändringen som har skett vid omdaningen är att trappgradängerna i väster, mellan domkyrkoplan och domkyrkan, har jämnats ut och att endast ett trappsteg återstår. Man har även jämnat ut för att komma i nivå med domkyrkans entréparti, där det tidigare fanns ännu ett trappsteg in till vapenhuset. På så sätt har den västra entrén till domkyrkan kunnat göras tillgänglig.

Det rutmönster som stenbeläggningen har haft utefter västfasaden sedan 1923 är till största delen bevarad, likaså den svarta stjärna som accentuerar entrén. Stjärnan har dock fått en något förändrad form. Närmast invid fasaden ligger kullersten i likhet med tidigare utförande, men något högre belägen mot grunden.

Rutmönstret har delvis lagts med sågad sten i gångstråket för att bättre möta tillgänglighetskraven. Det ger en viss, begränsad utseendeförändring. Framför entrén har smågatstenen bytts mot större hällar i fallande längder. Man har även kompletterat med taktila stråk och förbättrad ljussättning vid entrén för att möta tillgänglighetskraven ur flera synvinklar.

Ytterligare en förändring är att stenbeläggningen på domkyrkoplan har lagts om. Västra kyrkogatan är belagd med storgatsten i likhet med tidigare utförande. Torgytan är belagd med smågatsten som av tillgänglighetshänsyn försetts med inlagda gångstråk av plattor för att underlätta framkomligheten. Dessa stråk anknyter till äldre utförande som kan ses på foton, se bland annat figur 13.

För att möjliggöra en bättre tillgänglighet i sydväst har den befintliga branta trappan och rampen i detta läge ersatts av en ny, mer utsträckt ramp. I samband med detta har en bit av befintlig gräsmatta tagits i anspråk och befintligt murstöd har flyttats något österut. Ett träd har fällts och som ersättning har ett nytt träd planterats. Även befintligt elservisskåp och skyltskåp har flyttats österut.

Invid den renoverade vattenkonsten har en pilgrimssymbol för S:t Olofsleden lagts med gatsten. Symbolen kombinerar sevärdhetsmärket, S:t Hanskorset, med Olofskorset.

Figur 19. Den tidigare, branta rampen i sydöstra delen av domkyrkoplan.
Figur 20. Domkyrkoplan ned uppgrävd gatubeläggning.

Figur 21. Påbörjad ramp i sydväst.

Figur 22. Ny gatstensbeläggning på domkyrkoplan.

Figur 23. Ett steg kvarstår i väster. Foto före montering av räcken. Stjärnan är återlagd i något annorlunda form.

Figur 24. Räcken placerade vid västra entrén för att minska risken att någon snubblar över kanten.

Figur 25. Ramp vid entrén med taktilt stråk. Kullersten återlagd närmast fasaden. Sågad smågatsten är lagd i gångstråket.

Figur 26. Entré utan trappsteg. Infällda spotlights i markbeläggningen vid entrén.

Figur 27. Gångstråk av borgmästarsten har lagts ut över domkyrkoplans storgatstensbeläggning för att förbättra tillgängligheten.

Figur 28. Rampen i söder har dragits längre ut mot söder för att få en flackare lutning. Nytt smidesräcke.
Figur 29. Nyplanterat träd samt flyttat elskåp och skyltskåp.

Figur 30. Pilgrimskors med kombinerat Olofskors och S:t Hanskors. Foto: Johan Sohlberg.
Figur 31. Gångstråk från nordväst.

Smidesräcken

Nya smidesräcken av samma typ har tillkommit vid ramperna vid konsistoriehuset och vid rampen i sydöstra delen av domkyrkoplan samt vid domkyrkans västra entré. Dessa är tillverkade i är av svartlackerat smide. Handledaren och ståndarna är fyrkantiga, 30x30 mm. Ytan är svartlackerad/målad. Avslutningen på handledaren har utförts i en rundad form. Ståndarna är fästa i stenen i en smidd sko för att dölja infästningen. Placeringen av ståndarna är delvis beroende av den markvärme som redan ligger i marken.

Omdaningen av västra entrén utfördes till en början utan räcken. Det visade sig snart medföra att ett stort antal personer snubblade, och i vissa fall även ramlade, i samband med ut- och inpassage till domkyrkan. För att få en säker miljö behövde man komplettera rampen med ett räcke utefter den södra och norra rampen, till vilket ett särskilt tillstånd gavs från länsstyrelsen.

Tillkommande räcke kom att löpa utefter rampen, med avslutning där rampen övergår i samma plan som övriga domkyrkoplan. Mitt för entrén har inget räcke monterats för att en rak passage till kyrkan från väster skall vara möjlig. För att få en stadigare konstruktion behövde räcket vika av i en vinkel om 90 grader. Entrén till domkyrkan har i och med räckena får en något annan inramning än tidigare. Genom att lämna öppet i väster finns dock en del av tidigare trapplösning kvar. Entrén behåller på så sätt en rörelsemässig koppling till domkyrkoplan och de stråk som accentuerats i och med den nya gatubeläggningens utformning. Genom att utforma räcket i en vinkel i början och slut blir detta inte bara stadigare utan ramar även in trappsteget på ett mer naturligt sätt.

Figur 32. Räcket norr om entrén
Figur 33. Rundat avslut på räcke.

Figur 34. Nya räcken. Foto: Johan Sohlberg.
Figur 35. Rundat avslut på räcke slutligt utförande. Foto: Johan Sohlberg.

Belysning

De befintliga belysningsarmaturerna vid västra entrén tycks ha tillkommit under 1980-talet och ersatte då de av Erik Lundberg specialritade armaturerna från 1960-talet.

Lyktstolparna har fått nya stolpar samt ny armatur av samma typ som tidigare. Glaset i lyktan har därmed fått nya klara glas istället för befintliga gulnade. Arbetet med tillgänglighetsanpassning har inneburit att entrén har blivit ytterligare ljusmarkerad med spotlights som fällts in i gatubeläggningen.

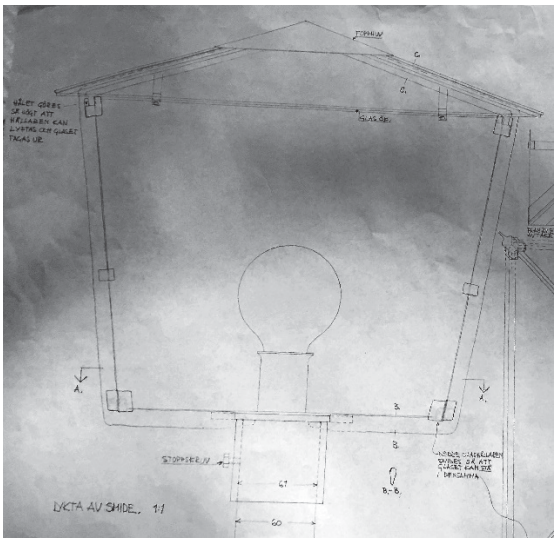

Figur 36. Armatur ritad av Erik Lundberg. Foto: Carl Philip Mannerstråle 1964. ATA.
Figur 37. detalj av Lundbergs ritning till ny armatur. Domkyrkans arkiv.

Figur 38. Befintlig belysningsarmatur före åtgärder.
Figur 39. Befintlig belysningsarmatur före åtgärder.

Figur 40. Befintlig belysningsarmatur före åtgärder.
Figur 41. Befintlig belysningsarmatur före åtgärder.

Figur 42. Armaturerna efter åtgärder.
Figur 43. Armaturerna efter åtgärder.

I samband med de tillgänglighetsförbättrande åtgärderna har även belysningen setts över. Västra fasaden har fått ny belysning för att ytterligare framhålla entrén. Samtliga blinderingar vid sidan om det stora fönstret i väster har försetts med fasadbelysning med uppljus.

Resonemang har särskilt förts vad gäller placeringen av rören till armaturerna i blinderingarna. På södra sidan av västfasaden kunde luckan inte utnyttjas för att komma ut med kabel. Istället användes ett bomlagshål strax över luckan. Man borrade sig igenom vad som tycks vara 1800-talsmurverk in till plan fem i södra tornutbyggnaden, se figur 47 och 48.

Eldragningen på nordvästra sidan om entrén har dragits ut från luckan och går ner på fasaden i rör på ungefär samma sätt som på sydvästra sidan. Skillnaden är att det här går att gå ut med elen via luckan i fasaden. Det finns en glipa till vänster, men dragningen kommer ut på fasaden till höger om luckan. Därefter går man vågrätt till stötfogen i teglet där man går lodrätt ned till blinderingen.

Rören för eldragningen utfördes i galvat stål. Prov har gjorts för att matta ned ytan på kemisk väg, men med dåligt resultat. Det resulterade i ett svartfläckigt utförande. Det var inte heller möjligt att säga på vilket sätt röret kunde påverkas av behandlingen på längre sikt eller om behandlingen ökade risken för rostangrepp. Därför beslöts att inte gå vidare med ett sådant förfarande och rören får mattas på naturlig väg.

Figur 44. Rördragning södra sidan. En armatur placerad i vardera blindering.

Figur 45. Rördragning norra sidan.

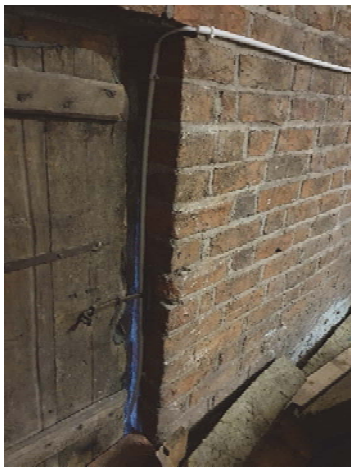

Figur 46. Kabeldragning från lucka. Foto: Johan Sohlberg.
Figur 47. Kabeldragning från lucka. Foto: Johan Sohlberg.

Figur 48. Håltagning vägg. Foto: Johan Sohlberg.
Figur 49. Nytt skåp för styrning av fasadbelysning centralt i bild. Foto: Johan Sohlberg.

Figur 50. Monterade armaturer för fasadbelysning. Foto: Robert Grund, Elektrikern.
Figur 51. Monterad armatur för fasadbelysning. Foto: Robert Grund, Elektrikern.

Vattenkonsten

Invid kyrkans västfasad finns en vattenkonst, vilken tillkom som dricksfontän i samband med ombyggnaden av domkyrkan 1958–1961. Denna har varit ur funktion en längre tid, men i samband med arbetet med omläggning av marken beslöts att sätta den i funktion igen. Dock är den inte längre tänkt att kunna användas som dricksfontän. Vattenkonsten är tillverkad i fint, lågerhuggen marmor och har en tydlig modernistisk prägel. Skicket var före åtgärderna i huvudsak gott, men den var i behov av omsättning och omfogning.

Enligt Erik Lundbergs originalhandling fogades vattenkonsten med bly. Innan nedmonteringen var blyskivor synliga åtminstone i den lodräta fogen under skålen. I övrigt förekom även diverse mjukfog samt en hårdfog som vid nedmonteringen släppte relativt lätt. Blyfogen var lagd som skivor mellan de olika delarna av vattenkonsten. Ur antikvarisk synvinkel var det önskvärt att vattenkonsten återställdes i ett ursprungligt

utförande, vilket skulle innebära användande av blyskivor. Då detta inte ansågs vara möjligt av miljöskäl användes en hårdfog, Romex som enligt uppgift skall gå att reparera, tar emot små rörelser utan att spricka, är möjlig att ta bort utan åverkan på stenen samt går att göra med tunna fogar. Mjukfog tilläts av antikvariska skäl inte förekomma. Trots detta tillkom synlig mjukfog i samband med åtgärderna. Denna bör på sikt avlägsnas och ersättas med en hårdfog.

Röret till vattenkonsten var sannolikt av koppar i ursprungsutförandet. För att göra det mer hållbart och för att minska stöldrisken har det vid rekonstruktionen istället använts ett rör av rostfritt stål. Förändringen ansågs vara godtagbar i antikvariskt hänseende.

Figur 52. Vattenkonsten sedd från väster.
Figur 53. Vattenkonsten sedd snett uppifrån före åtgärder.

Figur 54. Vattenkonsten sedd från sydväst.
Figur 55. Befintlig hårdfog före åtgärder.

Figur 56. Befintlig äldre mjukfog under skål.
Figur 57. Befintlig äldre mjukfog som släppt.

Figur 58. Exempel på befintlig blyfog under skålen.
Figur 59. Skålen sedd från söder.

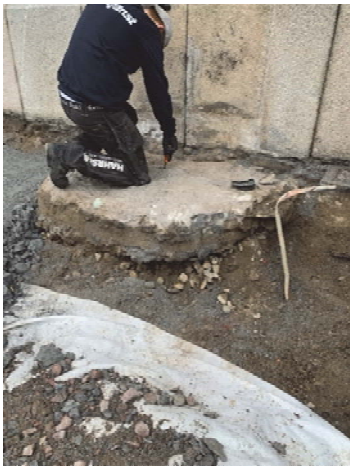

Figur 60. Vattenkonsten demonterad. Den gjutna bottenplattan synlig. Foto: Karin Schartau.
Figur 61. Vattenkonsten demonterad. Den gjutna bottenplattan synlig. Foto: Karin Schartau.

Figur 62. Återmonterad vattenkonst med rör i rostfritt stål.

Figur 63. Mjukfogen är emot vad som sagts om utförandet från början.

Figur 64. Färdigt utförande.

Resultat

Det slutgiltiga resultatet vid domkyrkoplan har i det stora hela blivit bra och följer det tillståndsbeslut som finns från länsstyrelsen. Några förändringar som tillkommit under arbetet har varit att stenläggningen framför västra porten har anpassats för att ge ett mer samlat intryck vad gäller materialen vilket är positivt för helhetsupplevelsen. De tillkommande räckena har anpassats efter annan gestaltning på platsen.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Lanmäterimyndigheten. Grundritning över Västerås domkyrka 1740. Upprättad av C. G. Hasselgren. Akt T72- 1:21.

ATA arkiv.

Västerås stadsarkiv.

Västmanlands länsmuseums arkiv.

Västerås domkyrkoarkiv.

Litteratur

Grau, Olof. 1754 [1904]. Beskrifning öfver Vestmanland. Dess städer, härader och socknar. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	17098
Länsstyrelsens dnr:	433-1533-17, 433-5130-2019
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Västerås domkyrkoförsamling
Kommun:	Västerås
Beställare:	Västerås pastorat Projektledare Johan Sohlberg
Projekteringssamordning:	KACE, Karin Schartau PQ projektledning AB, Kristofer Strååth
Belysningskonsult:	BLACK Ljusdesign AB Paloma Designstudio Sofie Bamberg
Elkonsult:	Elkonstruktioner i Västerås AB
Markentreprenör:	Bro & Väg Mälardalen AB
Elentreprenör:	Elektrikern Jimmy Wilhelmsson AB
Skyltskåp:	RICHO Sverige
Antikvarie:	Stiftelsen Kulturmiljövård Helén Sjökvist Stora Gatan 41 722 12 Västerås